

ارائه انگاره‌های محیطی مؤثر بر شکل‌گیری فضاهای عمومی مشوق سالمندی موفق با تأکید بر ترجیحات سالمندان شهر شیراز

(مقاله پژوهشی)

محمد رضا پورجعفر^{۱*}، علی اکبر تقوایی^۲، محمد رضا بمانیان^۳، علی رضا صادقی^۴، فریال احمدی^۵

چکیده:

هدف: هدف این پژوهش، ارائه انگاره‌های محیطی است که بر میزان حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری تأثیر داشته، متضمن دستیابی به الگوی سالمندی موفق در فضاهای عمومی شهری است. روش بررسی: این پژوهش، از نوع توصیفی - تحلیلی و در بستری پیمایشی بود. جامعه آماری این پژوهش، سالمندان بالای ۶۵ سال شهر شیراز بودند که در فضاهای عمومی حضور و مشارکت داشتند و در این فضاها به فعالیت‌های مختلف می‌پرداختند. داده‌های این پژوهش از دو گروه نمونه ۵۰ نفری با مصاحبه عمیق (مطالعه مقدماتی) و ۱۴۴ نفری با پرسشنامه محقق ساخته، جمع‌آوری شد. نمونه‌گیری به روش تصادفی ساده انجام شد. همچنین از نرم افزارهای SPSS و LISREL به عنوان ابزار تحلیل و ارزیابی داده‌ها و از مدل ساختاری تحلیل عاملی تاییدی و روش تحلیل حداقل مربعات غیر وزنی به عنوان روش تحلیل داده‌ها بهره گرفته شد.

یافته‌ها: انگاره‌های زیر در ارزش‌گذاری فضاهای عمومی شهری از دید سالمندان برای حضور و مشارکت تأثیر گذارند: ۱- راه‌یابی و دسترسی (دسترسی عمومی به فضا: $T \text{ value}: 4.81$)، ۲- ایمنی و امنیت (وقوع کم جرم و جنایت $T \text{ value}: 14.09$)، ۳- آسایش (میلان مناسب و طراحی شده $T \text{ value}: -0.09$)، ۴- پویایی و جذابیت (وجود کاربری متنوع $T \text{ value}: 3.94$)، ۵- هم‌آوایی با طبیعت (پاکیزگی و عدم وجود آلودگی $T \text{ value}: 0.44$)، ۶- رمزگرایی و ابهام (وجود نقاط قابل کشف $T \text{ value}: 7.24$)، ۷- هویت (رنگ و مصالح هماهنگ با محیط قرارگیری $T \text{ value}: -3.37$)، ۸- آزادی (آزادی انجام دادن فعالیت‌های متنوع $T \text{ value}: 9.49$)، ۹- رویدادپذیری (بروز رویدادهای فرهنگی $T \text{ value}: 4.65$)، ۱۰- بوم‌گرایی (هماهنگی با محیط پیرامونی $T \text{ value}: 4.44$)، ۱۱- وحدت (پراکندگی کم عناصر فضا $T \text{ value}: 26.72$)، ۱۲- نظم (نظم در کلیات و جزئیات فضا $T \text{ value}: 15.79$) و ۱۳- خاطره‌ذهنی (طراحی فضای عمومی مطابق با آداب و رسوم محیط قرارگیری $T \text{ value}: 7.76$).

نتیجه‌گیری: به نظر می‌رسد شناخت و درک نیازهای مختلف سالمندان و تلاش در جهت پاسخگویی به این نیازها و احترام به ترجیحات آنها در طراحی و بهسازی فضاهای عمومی شهری، می‌تواند در زندگی خوب سالمندی و بهبود کیفیت و امید به زندگی آنها و دستیابی به اهداف سالمندی موفق، مؤثر باشد.

کلید واژه‌ها: فضاهای عمومی شهری، سالمندی موفق، ترجیحات سالمندان

- ۱- دانشیار و مدیر گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران * پست الکترونیک نویسنده مسئول: pourja_m@modares.ac.ir
- ۲- دانشیار و معاون آموزشی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران
- ۳- دانشیار و مدیر گروه معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس تهران
- ۴- دانش‌آموخته معماری و دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه تربیت مدرس تهران
- ۵- دانش‌آموخته معماری و دانشجوی کارشناسی ارشد معماری منظر دانشگاه تربیت مدرس تهران

مقدمه

نیست، بلکه به عنوان یک روند طبیعی گذر عمر و زندگی مطرح می‌گردد. از اینروست که امروزه در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، ساز و کارهایی که موجبات پیوستن سالمندان به جامعه را فراهم می‌آورند مورد حمایت سازمان‌های دولتی و نهادهای اجتماعی غیردولتی قرار می‌گیرند.

با توجه به اهمیت دوران سالمندی، نظریات و دیدگاه‌های متنوع و گوناگونی از جانب متفکرین و

پیر شدن، یک تجربه شخصی و اجتماعی است. این امر می‌تواند برای عده‌ای خوشحال‌کننده و برای عده‌ای دیگر غم‌انگیز و کسالت‌بار باشد، اما باید خاطر نشان کرد که هر یک از این احساس‌ها به صورت ریشه‌ای به وسیله فرهنگ و جامعه‌ای که فرد در آن زندگی می‌کند، شکل می‌گیرد (۱). سالمندی، یکی از مراحل حساس و سرنوشت‌ساز رشد انسان است که بر خلاف عقیده رایج، نه تنها پایان زندگی

در واقع، فضای عمومی باید شرایطی را برای گروه‌های مختلف اجتماعی فراهم کند تا علاوه بر رابطه‌های با واسطه، به طور بی‌واسطه نیز با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. از اینرو، امروزه دستیابی به اصولی چون لزوم توجه به ۱- نیازهای انسانی و الگوهای رفتاری شهروندان و گروه‌های اجتماعی، جنسی و سنی مختلف در طراحی فضاهای عمومی شهری، ۲- سرزندگی و ایجاد فرصت دیدار چهره به چهره شهروندان در این فضاها و همچنین ۳- انعطاف پذیری فضاهای عمومی شهری جهت حضور، مشارکت و فعالیت تمامی اقشار و گروه‌های اجتماعی، جنسی و سنی، از دغدغه‌های اصلی تصمیم‌گیران و مسائل کلان‌شهری و طراحان فضاهای عمومی شهری است.

اندیشمندان مختلف در حوزه‌های گوناگون بیان شده است. (جدول ۱). به نظر می‌رسد ایده سالمندی موفق^۱، راهکار مناسبی جهت کاهش مشکلات دوران سالمندی باشد. در واقع، سالمندی موفق به کسب توانایی بالقوه فردی و سطح بهینه توانایی جسمانی و اجتماعی و نیز سلامت روانی اشاره دارد و از طریق آن، فرد سالمند از خویشتن و دیگران لذت می‌برد یا به عبارتی جامعه سالمندی موفق، ترکیبی است از عمر طولانی، سلامتی (فقدان ناتوانی) و شادکامی که آرامش خاطر را تا انتهای رشد گسترش می‌دهد (۲). بسیاری از معیارهای سالمندی موفق و زندگی خوب سالمندی، چون بهبود کیفیت ادراک از زندگی و محیط عینی، در ارتباط مستقیم با فضاهای عمومی شهری و انگاره‌های محیطی اینگونه فضاها قرار دارند.

فضای عمومی شهری^۲ را می‌توان به عنوان فضایی تعریف کرد که اجازه می‌دهد مردم به آن و فعالیت‌های درون آن دسترسی داشته باشند و فضایی است که یک کارگزار عمومی، آن را کنترل می‌کند، فضایی که در جهت منافع عمومی تأمین و اداره می‌شود (۳). فضای عمومی شهری، فضایی است که در آن با غریبه‌ها سهیم هستیم؛ مردمی که اقوام، دوستان یا همکار ما نیستند. فضایی است برای سیاست، مذهب، داد و ستد و ورزش، فضایی برای همزیستی مسالمت آمیز و برخوردهای غیرشخصی (۴). فضای عمومی بستر مشترکی برای انجام فعالیت‌های کارکردی و مراسمی است که پیوند دهنده اعضای جامعه می‌باشد. چه روزمرگی‌های معمولی باشد و چه جشنواره‌های دوره‌ای. صفحه‌ای است که در آن نمایش زندگی جمعی در معرض دید قرار می‌گیرد (۵). فضای عمومی مکان همزمانی فعالیت‌هاست، مکانی برای عرضه و نمایش، محک زدن واقعیت، کنکاش در تفاوت‌ها و هویت‌ها، عرصه‌ای برای بازشناخت، مکانی که فرد با بازنمایی تفاوت‌ها از خود و دیگران، شناخت بدست می‌آورد و امکان بررسی رابطه میان امر خاص و کلی و امر شخصی و غیرشخصی را پیدا می‌کند. در این مکان، حقایق چند وجهی همزیستی پیدا می‌کنند و میزان تحمل عقاید و دیدگاه‌های گوناگون به بوته آزمایش گذاشته می‌شود. (۶)

1- Successful Aging
2- Public Urban Space

جدول ۱: ایده‌ها و نظرات صاحب نظران مختلف در مورد شرایط دوران سالمندی

دیدگاه	مفهوم
عدم تعهد و دیدگاه کارکردگرایانه ^۱ (کامینگ و هنری ۱۹۶۱)	این دیدگاه چنین عقیده دارد که جامعه و فرد سالمند در رابطه با یکدیگر، متقابلاً بسیاری از روابط دو جانبه خود را محدود می‌کنند. بر اساس این نظریه، غیرقابل اجتناب بودن مرگ، فرد را وادار می‌کند که بخش مهمی از نقش‌های اجتماعی خویش را ترک کند. در همان زمان جامعه نیز خود را از سالمندان کنار می‌کشد و اینکار را با اعمال رویه‌هایی مانند منزوی کردن آنان از نظر اقامت، آموزش، تفریحات و... به مرحله اجرا درمی‌آورد (۷).
فعالیت و دیدگاه عمل متقابل اجتماعی	بر اساس این نظریه، برخی نقش‌ها از سالمند سلب شده و نقش‌هایی که برای آنان باقی مانده به روشنی تعریف نشده است. بنا به نظریه فعالیت، پیری موفقیت‌آمیز ایجاب می‌کند که نقش‌های تازه‌ای کشف شود یا برای حفظ نقش‌های قدیم، وسایل تازه‌ای بوجود آید (۸).
مبادله ^۲ (جیمز داود ۱۹۸۰)	این دیدگاه به دنبال پاسخ به این سؤال است که چرا سالمندان دارای تعامل یا روابط متقابل اجتماعی ضعیف‌تر و کمتری هستند؟ نظریه مبادله اینگونه استدلال می‌کند که روابط و عمل متقابل اجتماعی میان افراد وقتی به گونه‌ای کامل مطرح می‌شود که تمامی شرکت‌کنندگان در آن، نه تنها احساس کنند که از روابط میان خود سود می‌برند، بلکه آنان از عشق و علاقه، تأیید، احترام و سایر پاداش‌های غیر مادی نیز بهره‌مند می‌شوند (۷).
تکاملی خانواده (اولین دووال ۱۹۷۷)	این دیدگاه بر اساس نظریه تکامل انسان شکل گرفته، مشکلات خانواده‌ها را در ارتباط با والدین پیر و کمک به آنها و بعضی اوقات سایر افراد پیر بررسی می‌کند. بر اساس این نظریه، مراقبت فرزندان از والدین ناتوان ممکن است منجر به فشارهای جسمی، عاطفی و مالی برای افراد در سنین میانسالی گردد. همچنین همزمان با افزایش تعداد سالمندان، مسئله وابستگی آنان به افراد دیگر مطرح می‌گردد (۹).
سالمندی موفق (بیلتر و بیلتر ۱۹۹۰)	این دیدگاه بر کنش‌شناختی، ادراک کنترل و رضایتمندی از زندگی سالمندان متمرکز است. گاهی اوقات مفهوم سالمندی موفق با رضایتمندی از زندگی یا اخلاقی بودن یکسان انگاشته شده است و گاهی با بقای توأم با سلامتی معادل دانسته شده است. یک تعریف جامع‌تر از سالمندی موفق، تمام این سه عنصر را با هم ترکیب کرده است: بقا (طول عمر)، تندرستی (فقدان بیماری) و رضایتمندی از زندگی (شادمانی). در واقع توانایی رفتاری (سلامتی، ادراک، رفتار حرکتی و شناخت)، بهزیستی روان‌شناختی (شادمانی، خوش بینی، همخوانی بین تمایلات و اهداف نائل آمده)، کیفیت ادراک از زندگی (ارزیابی فاعلی از زندگی، دوستان، فعالیت‌ها، کار، درآمد و منزل) و محیط عینی (ارتباطات خانگی، همسایه‌ها، درآمد، فعالیت‌ها و غیره) از معیارهای زندگی خوب سالمندی است. همچنین سالمندی موفق را توانایی‌ای می‌دانند که شامل سه رفتار یا سه ویژگی کلیدی است: ۱) احتمال کم برای وجود بیماری و بیماری‌هایی که منجر به ناتوانی شود، ۲) کنش بالای ذهنی و بدنی، ۳) درگیری فعال با زندگی. آنها تأکید می‌ورزند که تعریفشان به طور قابل ملاحظه از وجود بیماری و ناتوانی و پرهیز از پیری متفاوت است (۱۰).
نتیجه	
به نظر می‌رسد ایده سالمندی موفق، راهکاری مناسب، جهت کاهش مشکلات سالمندی و پاسخی مطلوب به مسایل مطرح شده در سه دیدگاه نخستین باشد. در واقع، تمامی دیدگاه فوق به طور ضمنی بر لزوم درگیری فعال سالمند با زندگی، پذیرش نقش‌های اجتماعی هدفمند، ارزشمند و هویت بخش از سوی وی، لزوم برقراری تعامل اجتماعی بهینه، متعارف و همراه با علاقه سالمند با افراد اجتماع تأکید دارند. به نظر می‌رسد فراهم کردن زمینه مشارکت شهروندی سالمندان در فضاهای عمومی شهری، پاسخ مطلوبی به تمامی دغدغه‌های فوق‌الذکر و زمینه‌ساز دستیابی به اهداف سالمندی موفق باشد.	

مأخذ: نگارندگان با استفاده از منابع گوناگون

است. برخی از این مطالعات با توصیف مشخصه‌های جسمی و روحی سالمند در دوران سالمندی بر طراحی فضاهای خصوصی مناسب سالمندان، چون مسکن و خانه‌های سالمندان، با استفاده از تکنیک‌ها و استانداردهای طراحی تاکید کرده‌اند (۱۴-۱۲). برخی دیگر با روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و با مد نظر قرار دادن مشخصه‌های جسمی و روحی سالمند در دوران سالمندی، مشخصات محیطی مناسب سالمندان را به گونه‌ای ارائه کرده‌اند که هم در فضاهای عمومی و هم در فضاهای خصوصی مورد استفاده قرار می‌گیرد (۱۵، ۱۶). در این مورد، بهروزفر (۱۳۷۹)، با توجه به شرایط و محدودیت‌های خاص دوران سالمندی، مشخصه‌های تحریکات حسی، دسترسی، قابلیت ادراک، معنا، تطابق، فردیت بخشیدن، محرمت، اجتماعی شدن، زیباشناسی و آسایش را مشخصات محیطی مطلوب سالمندان می‌داند (۱۵).

گروهی دیگر از محققین، اصول، تکنیک‌ها و استانداردهای طراحی مناسب سالمندان را در شهرها ارائه کرده‌اند (۱۷). همچنین برخی پژوهشگران با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و پیمایشی، به بازشناخت مشکلات و نیازهای سالمندان در فضاهای عمومی شهری پرداخته و با توجه به این نیازها و مشکلات، پیشنهاداتی در جهت بهبود کیفیت فضاهای عمومی شهری ارائه کرده‌اند (۱۸). در این باره تورل و همکاران (۲۰۰۷) آلودگی (۲۱،۱٪)، امنیت (۱۸،۴٪)، دسترسی پیاده‌روها و راه‌ها (۲۱،۱٪)، نارسایی نگهداری و مدیریت (۹،۵٪)، مشکلات ترافیکی و شلوغی شهرها (۸،۱٪) و مشکلات فرهنگی-اجتماعی (۶،۱٪) را مشکلات اصلی سالمندان در فضاهای عمومی شهری می‌دانند (۱۸). اما در کشور ما ایران، پژوهش میدانی مستقلی در مورد شناسایی انگاره‌های محیطی مؤثر بر ارزش‌گذاری فضاهای عمومی شهری از دید سالمندان برای حضور و مشارکت، با تأکید ویژه بر ترجیحات و بر اساس مشخصه‌های روحی و جسمی ایشان، جهت نیل به اهداف سالمندی موفق و ارتقا کیفیت فضاهای عمومی شهری، صورت نگرفته است.

با توجه به مفهوم فضای عمومی شهری و اصول مورد اشاره در مورد آن و همچنین با توجه به جدول شماره یک، به نظر می‌رسد تلاش در جهت حفظ سرزندگی سالمندان از طریق فراهم کردن زمینه حضور و مشارکت شهروندی سالمندان در فضاهای عمومی شهری می‌تواند یکی از عوامل دستیابی به اهداف متعالی سالمندی موفق باشد. چرا که سالمندی موفق، تقلید جوانی نیست، بلکه درگیری و تعامل فعال سالمند با مردم، گروه‌ها، فعالیت‌ها و در کل با زندگی است (۱۰). به نظر می‌رسد این سرزندگی و درگیری فعال با زندگی، بیش از هر چیز، از طریق فراهم آوردن امکان مشارکت، فعالیت و برقراری تعاملات اجتماعی سالمند با همسالان و دیگر گروه‌های سنی و اجتماعی در فضاهای عمومی شهری به وجود می‌آید. از اینروست که نهادهای مسئول مکلفند جهت حضور هر چه بیشتر و فعال‌تر اعضای سالمند جامعه در فضای اجتماعی و بیرونی، امکانات و تسهیلات مناسب با وضعیت و شرایط فیزیکی و روانی سالمندان را تعبیه نمایند تا باعث ترغیب هر چه بیشتر آنان به مشارکت و حضور در فضاهای عمومی و اجتماعی گردد. (۱۱). به نظر می‌رسد توجه به نیازها، الگوهای رفتاری و ترجیحات سالمندان در طراحی و بهسازی فضاهای عمومی شهری، چون خیابان‌ها، میدان‌ها، محله‌ها، پارک‌ها و... می‌تواند زمینه مشارکت، حضور و برقراری تعاملات اجتماعی هر چه بیشتر سالمندان در اینگونه فضاها را فراهم آورد و بر سلامت جسمی و روحی سالمندان و برقراری اهداف سالمندی موفق مؤثر باشد؛ امری که به نظر می‌رسد در فضاهای عمومی امروزی کشور ما کمتر به آن توجه شده است. از اینرو، منطق نوشتار حاضر دستیابی به انگاره‌های محیطی (ویژگی‌هایی از فضاهای عمومی) مؤثر بر میزان مشارکت، حضور و فعالیت سالمندان در فضاهای عمومی، با احترام به ترجیحات ایشان، و به منظور ارتقا کیفیت فضاهای عمومی امروزی و دستیابی به فضاهای عمومی مشوق سالمندی موفق می‌باشد.

در زمینه توجه به نیازها و الگوهای رفتاری سالمندان در طراحی محیط و مسکن مطالعات چندی انجام گرفته

روش بررسی

روش تحقیق این پژوهش، که به منظور شناخت و ارائه انگاره‌های محیطی حاکم بر فضاهای عمومی واجد ارزش از دید سالمندان شهر شیراز برای حضور و مشارکت، انجام فعالیت و برقراری تعاملات اجتماعی صورت گرفته است، از نوع توصیفی - تحلیلی و در بستری پیمایشی است. جامعه آماری این تحقیق را، کلیه سالمندان ساکن شهر شیراز که سن آن‌ها بالاتر از ۶۵ سال بوده، به نوعی در فضاهای عمومی شهر شیراز مشارکت داشتند (از طریق حضور یا فعالیت یا پذیرش مسئولیت) تشکیل دادند. حجم گروه نمونه شرکت‌کننده در این پژوهش در بخش مصاحبه‌های حضوری عمیق مقدماتی، ۵۰ نفر از جامعه آماری و در بخش پاسخگویی به پرسشنامه تبیین شده، ۱۴۴ نفر از جامعه آماری بوده است.

در گام نخست این تحقیق، با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با استفاده از شیوه‌های تحقیق، مرور متون و منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی، به بررسی مبانی نظری پژوهش پرداخته شد. نتایج حاصل از این بخش، تبیین لزوم سرزندگی و درگیری فعال سالمندان با زندگی، لزوم فراهم کردن زمینه مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری به منظور نیل به اهداف سالمندی موفق و آشنایی ابتدایی با نیازها، ترجیحات، خصوصیات فیزیولوژیکی و روانی سالمندان بوده است. در ادامه و با استفاده از نتایج حاصل از مبانی نظری پژوهش و با کمک اساتید روانشناسی، نگارندگان، به طرح سؤالاتی مقدماتی در مورد کیفیت و چگونگی فضاهای عمومی واجد ارزش حضور، مشارکت و برقراری تعاملات اجتماعی از دید سالمندان اقدام کردند. در تبیین این سؤالات، مشاهده رفتار و فعالیت‌های سالمندان در فضاهای عمومی شهری مؤثر بوده است. این سؤالات مقدماتی، در مصاحبه عمیق پژوهشگران با گروه نمونه ۵۰ نفری از جامعه آماری مطرح و نتایج حاصل از آن با استفاده از نظرات اساتید روانشناسی ارزیابی شد. نتایج حاصل از این ارزیابی، تبیین ۳۴ سؤال در مورد چگونگی و کیفیت فضاهای عمومی واجد ارزش حضور و مشارکت از دید سالمندان بوده است. به اعتقاد نگارندگان، هر گروه از این سؤالات، مبین انگاره، مشخصه و ویژگی

محیطی خاصی از فضاهای عمومی شهری است. از اینرو در رابطه با سؤالات طرح شده، ۱۳ مشخصه و ویژگی محیطی از فضاهای عمومی شهری، که به نظر می‌رسید بر مشارکت و حضور سالمندان در این فضاها مؤثر باشند، ارائه شد. این ویژگی‌ها به گونه‌ای تبیین شدند که اولاً سالمندان با این ویژگی‌ها آشنایی داشته باشند و ثانیاً در ذهن سالمند، تصویر ذهنی معناداری از این ویژگی‌ها وجود داشته باشد.

در ادامه، به منظور ارزیابی اعتبار ویژگی‌ها و مشخصه‌های محیطی تبیین شده و تحقیق در معناداری رابطه متصور شده میان ویژگی‌های محیطی و سؤالات طرح شده در مورد چگونگی و کیفیت فضاهای عمومی شهری، نگارندگان به تهیه پرسشنامه، جمع‌آوری داده‌ها از گروه نمونه با حجم ۱۴۴ نفر از جامعه آماری و تحلیل داده‌های حاصل از این نمونه‌گیری اقدام کردند. نمونه‌گیری این پژوهش، به روش تصادفی ساده انجام شد. ذکر این نکته لازم است که پرسشنامه تدوین شده برای این پژوهش، سه بخشی است. بخش اول شامل مشخصات فردی پاسخگو است. در بخش دوم سیزده انگاره محیطی تبیین شده، بر اساس اهمیت، از سوی پاسخگویان اولویت‌بندی شدند. در بخش سوم و در قالب ۳۴ پرسش با مقیاس پنج گزینه‌ای لیکرت، چگونگی و کیفیت فضاهای عمومی شهری برای حضور و مشارکت گروه نمونه در آن‌ها، سنجیده شد. روایی این پرسشنامه با استفاده از روش اعتبار محتوا (تأیید اساتید روانشناسی) و پایایی آن با استفاده از روش آلفای کرونباخ سنجیده شد. برای کل سؤالات این پرسشنامه، عدد ۰/۸۱ به دست آمد.

در تحلیل و ارزیابی داده‌های این پژوهش از نرم افزارهای SPSS و LISREL استفاده شد. به منظور ارزیابی داده‌ها، در گام نخست، آمارهای توصیفی چون، جنس، میزان تحصیلات، وضعیت تأهل و اشتغال پاسخ‌دهندگان مورد بررسی قرار گرفت. در آمار تحلیلی به منظور ارزیابی انگاره‌های مؤثر پیشنهادی بر مشارکت سالمندان و سنجش معناداری رابطه‌ی این انگاره‌ها با سؤالات مطروحه، از مدل ساختاری تحلیل عاملی تأییدی^۱ و روش تحلیل حداقل مربعات غیروزنی^۲ که ضریب همبستگی چندگانه استفاده شد.

1- Confirmatory Factor Analysis

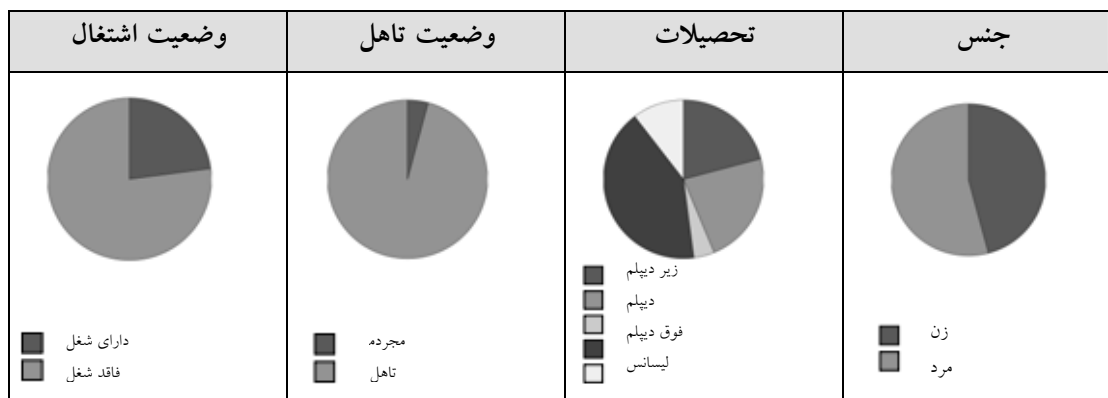
2- Unweighted Least Square

یافته‌ها

تحصیلات لیسانس، ۲۲٫۹٪ دیپلم، ۲۰٫۸٪ زیر دیپلم، ۱۰٫۴٪ فوق لیسانس یا دکترا و ۴٫۲٪ فوق دیپلم بودند. ۹۵٫۸٪ پاسخگویان متأهل و ۴٫۲٪ مجرد بودند. این در حالی است که ۷۷٫۱٪ پاسخگویان بدون شغل و تنها ۲۲٫۹٪ دارای شغل بودند.

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در این تحقیق، با استفاده از نرم‌افزار SPSS ارزیابی شد. (جدول شماره دو) در این تحقیق ۴۵٫۸٪ شرکت‌کنندگان را زنان و ۵۴٫۲٪ را مردان تشکیل دادند. همچنین ۴۱٫۷٪ گروه نمونه دارای

جدول ۲. ارزیابی جمعیت‌شناختی گروه نمونه از جامعه آماری.

ماخذ: نگارندگان

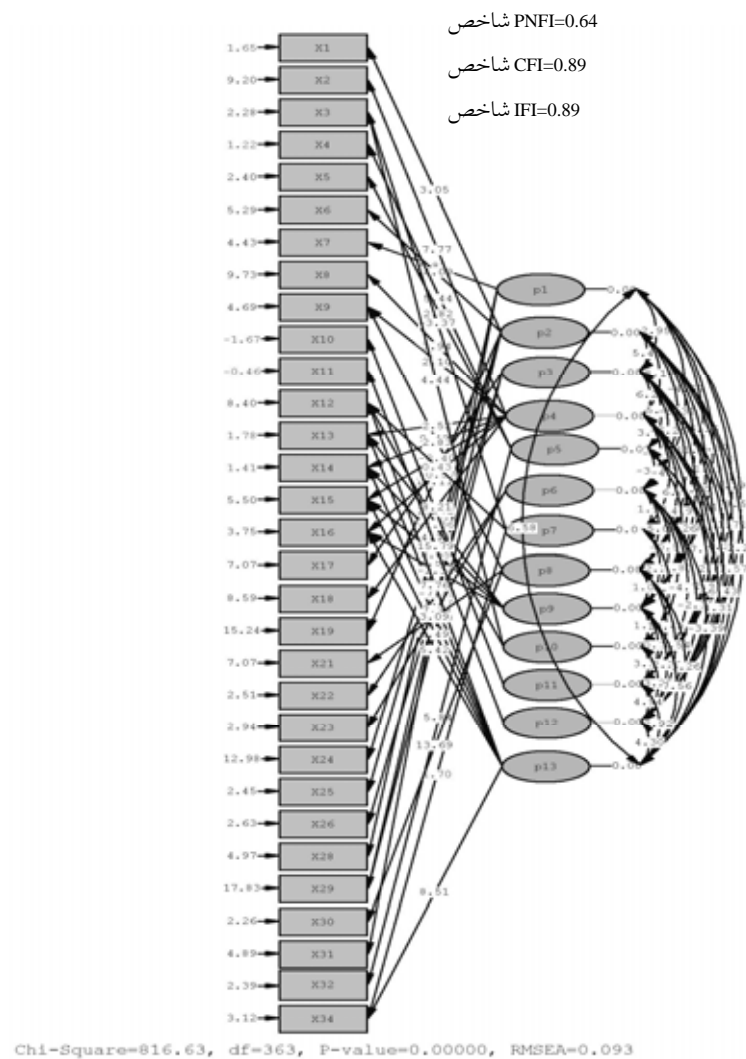
دیگر به واسطه مؤثر بودن در میزان مشارکت شهروندی در فضاهای عمومی شهری، به عنوان متغیر مستقل عمل می‌نمایند. تصویر شماره یک، نمایانگر تحلیل انجام شده بر متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش است. در این تصویر، ۳۴ پرسش تبیین شده، از x1 تا x34 و ۱۳ انگاره تبیین شده، از p1 تا p13 شماره‌گذاری شده‌اند. (تصویر شماره یک). با توجه به رتبه‌ای بودن متغیرهای این پژوهش، برای ارزیابی مدل تبیین شده و تحلیل نتایج آن، ابتدا باید مقدار $RMSEA^1$ مدل بررسی شود. با فرض اینکه مقدار $RMSEA$ باید کمتر از ۰/۱ باشد، خروجی فرضی مدل پذیرفته می‌شود. ذکر این نکته لازم است که چنانچه این آماره مقداری بیش از ۰/۱ داشته باشد مدل باید بهبود داده شود. بعلاوه معیارهای دیگری چون $PNFI^2$ ، CFI^3 ، IFI

اما در بخش بررسی تحلیلی داده‌های این پژوهش، به منظور ارزیابی دقت و مطلوبیت انگاره‌های محیطی ارائه شده و بررسی در معناداری و همبستگی رابطه بین ۱۳ انگاره محیطی تبیین شده از فضاهای عمومی (که به نظر می‌رسید در حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهر و تحقق اهداف سالمندی موفق مؤثر باشند) و پرسش‌های طرح شده در مورد چگونگی فضاهای عمومی شهری و رسیدن به مدلی مطلوب در این زمینه، از مدل معادلات ساختاری تحلیل عاملی تأییدی و روش حداقل مربعات غیر وزنی استفاده شد. به این منظور با استفاده از نرم افزار لیزرل ورژن ۸،۵۴، به بررسی روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته این پژوهش پرداخته شد و سپس خروجی‌های نرم‌افزار، مورد ارزیابی قرار گرفت. متغیرهای مستقل در این تحلیل، ۳۴ پرسش طرح شده در مورد چگونگی فضاهای عمومی شهری بودند که به نظر می‌آمد هر گروه از این پرسش‌ها، با انگاره‌های محیطی خاصی از فضای عمومی دارای همبستگی و رابطه معنی‌داری باشند. بنابراین انگاره‌های محیطی تبیین شده از یک سو به عنوان متغیرهای وابسته این پژوهش شناخته می‌شوند و از سوی

۱- این شاخص، ریشه میانگین مجذورات تقریب می‌باشد. در خروجی مدل‌های فرضی، مقدار $RMSEA$ اگر کمتر از ۰/۱ باشد، پذیرفته می‌شود.
 ۲- به طور قرار دادی مقدار مناسب برای $PNFI$ بیشتر از ۰/۶ پیشنهاد شده است و برخی از نویسندگان از نقطه برش ۰/۵ هم استفاده می‌کنند.
 ۳- شاخص نسبی برازندگی (CFI) که اگر نزدیک ۱ باشد یک برازش خیلی مناسب را نشان می‌دهد.

افزار لیزرل نشان می‌دهد که در اکثر موارد، رابطه متصور شده، معنادار بوده است. در جدول شماره ۳ با توجه نتایج حاصل از آزمون فرضیات این پژوهش، انگاره‌های محیطی و پرسش‌های معرف هر انگاره که بر میزان حضور و مشارکت سالمندان شهر شیراز در فضاهای عمومی شهری مؤثر هستند، تبیین شده‌است. (جدول ۳) در این جدول، ضمن مشخص شدن وجود همبستگی و رابطه معنی‌دار بین هر پرسش (x1 تا x34) و ویژگی (p1 تا p13) بر اساس مقدار آماری آزمون T، در صورت وجود رابطه، بارعاملی، خطای استاندارد و مقدار آماری آزمون T برای هر عامل ارائه شده‌است.

که برای بررسی مدل می‌تواند مورد توجه قرار گیرد، در تصویر شماره یک آورده شده‌است. همانطور که در تصویر مشاهده می‌شود، در تمامی ملاکهای ارائه شده فوق، مناسب بودن مدل به طور نسبی تأیید می‌شود. در میان تمام اندازه‌ها، CFI و RMSEA کمتر تحت تأثیر اندازه نمونه قرار دارند. در واقع، اگر CFI یک مدل نزدیک ۱ باشد، یک برازش خیلی مناسب را نشان می‌دهد. بعلاوه به طور قراردادی برای مقدار مناسب PNFI بیشتر محققین از نقطه برش ۰/۵ استفاده می‌کنند. در سنجش تمامی ملاکهای ارائه شده RMSEA، PNFI و CFI در تصویر شماره یک با حد متعادل، مدل به طور نسبی تأیید می‌شود. همچنین ارزیابی روابط میان متغیرهای مستقل و وابسته در خروجی نرم

تصویر ۱. تحلیل متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش با استفاده از نرم افزار لیزرل. ماخذ: نگارندگان

جدول ۳. انگاره‌های محیطی مؤثر بر حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری. ماخذ: نگارندگان با استفاده از یافته‌های تحقیق

انگاره محیطی	پرسش تبیین کننده انگاره	بار عاملی	خطای استاندارد	T-value
(p1) راه‌یابی و دسترسی	X7 - امکانات دسترسی عمومی به فضای عمومی در نظر گرفته شده باشد (دسترسی به آن آسان باشد)	۰,۳	(۰,۰۶)	۴,۸۱
	X28 - جنس‌های مختلف (زن و مرد) در فضای عمومی حضور یابند	۰,۶۴	(۰,۰۷)	۹,۱۶
	X31 - فضای عمومی حتی الامکان، در درون بافت شهری شکل گیرد	۰,۳۴	(۰,۰۶)	۵,۴۸
(p2) ایمنی و امنیت	X1 - فضای عمومی از سلامت روانی برخوردار باشد	۰,۱۲	(۰,۰۴)	۳,۰۵
	X6 - فضای عمومی قابل دفاع باشد (جرم و جنایت کمی در فضا اتفاق بیافتد)	۰,۶۱	(۰,۰۴)	۱۴,۰۹
	X19 - چشم متذکر در فضای عمومی وجود نداشته باشد	۰,۶۱	(۰,۰۴)	۱۴,۱۱
(p3) آسایش	X25 - قشرهای مختلف اجتماعی در فضای عمومی حضور یابند	۰,۳۵	(۰,۰۴)	۸,۵۸
	X29 - مبلمان و تمامی وسایل آسایش در فضای عمومی طراحی شده باشد	-۰,۴۲	(۰,۰۸)	-۵,۵۹
	X17 - سکوت، ویژگی متمایز در فضای عمومی باشد	۰,۷۱	(۰,۰۶)	۱۲,۷۰
(p4) پویایی و جذابیت	X26 - فضای عمومی به محل سکونت‌مان نزدیک باشد	۰,۴۹	(۰,۰۵)	۹,۷۷
	X2 - گروه‌های مختلف سنی در آن فضای عمومی حضور یابند	۰,۴۲	(۰,۰۵)	۷,۷۷
	X8 - کاربری‌های متنوع در فضای عمومی وجود داشته باشد	۰,۱۳	(۰,۰۳)	۳,۹۴
(p5) هم‌آوایی با طبیعت	X18 - تحرک و هیجان در طراحی فضای عمومی موج‌بزند	۰,۵۵	(۰,۰۷)	۸,۲۱
	X4 - فضای عمومی پاکیزه و به دور از آلودگی آب و هوایی و صوتی باشد.	۰,۴۵	(۰,۰۸)	۵,۴۴
	X32 - فضای عمومی با درختان و عناصر طبیعی محصور شود.	۰,۴۶	(۰,۰۸)	۵,۸۴
(p6) رمز‌گرایی و ابهام	X22 - فضای عمومی شفاف، آشکار و قابل ادراک باشد	-۰,۴	(۰,۰۶)	-۷,۱۳
	X23 - فضای عمومی دارای نقاط ابهام و قابل کشف باشد	۰,۸۴	(۰,۱۲)	۷,۲۴
(p7) هویت	X3 - رنگ، ظاهر و مصالح به کار رفته در فضای عمومی با محیط پیرامونی‌اش هماهنگ باشد	-۰,۶۸	(۰,۲۰)	-۳,۳۷
(p8) آزادی	X9 - ترکیبات رنگی بدیع و متنوع در فضای عمومی به کار رود	۰,۷	(۰,۰۷)	۹,۴۹
	X21 - آزادی انجام فعالیت‌های متنوع در فضای عمومی وجود داشته باشد	۰,۱۲	(۰,۰۴)	۳,۰۹
	X30 - فضای عمومی با حضور متعدد آدمیان شلوغ و پر از هیجان باشد	۰,۶۳	(۰,۰۵)	۱۳,۶۹
(p9) رویداد پذیری	X13 - رویدادهای فرهنگی در فضای عمومی رخ دهد	۰,۵۴	(۰,۱۲)	۴,۶۵
	X14 - رویدادهای اجتماعی در فضا عمومی رخ دهد	۰,۷	(۰,۱۹)	۴,۱۸
(p10) بوم‌گرایی	X3 - رنگ، ظاهر و مصالح به کار رفته در فضای عمومی با محیط پیرامونی‌اش هماهنگ باشد	۰,۸۷	(۰,۲۰)	۴,۴۴
(p11) وحدت	X10 - در فضا، وحدت وجود داشته باشد (پراکندگی عناصر در آن کم باشد)	۱,۲۱	(۰,۰۵)	۲۶,۷۲
(p12) نظم	X11 - فضای عمومی در کلیات و جزئیات شکل‌گیری منظم باشد	۰,۹	(۰,۰۶)	۱۵,۷۹
(p13) خاطره ذهنی	X15 - رویدادهای مذهبی در فضای عمومی رخ دهد	۰,۸۴	(۰,۱۳)	۶,۴۹
	X16 - رویدادهای ورزشی در فضا رخ دهد	۱,۰۶	(۰,۲۰)	۵,۴۲
	X12 - طراحی فضا منطبق با فرهنگ و آداب و رسوم منطقه باشد (فضاهای عمومی در نقاط مختلف، متمایز باشند)	۰,۴۶	(۰,۰۶)	۷,۷۶
	X34 - فضای عمومی دوستانه و صمیمی باشد	۰,۵۵	(۰,۰۷)	۸,۵۱

بحث

با اتکا به نتایج حاصل از پژوهش میدانی صورت گرفته در مورد سالمندان شهر شیراز (جدول ۳)، توجه به سیزده انگاره محیطی در طراحی فضاهای عمومی شهری را در تشویق سالمندان به حضور و مشارکت شهروندی در این فضاها و نیل به اهداف متعالی سالمندی موفق مؤثر است.

این انگاره‌ها، بدون در نظر گرفتن ترتیب اهمیت، عبارتند از: ۱- «راه‌یابی و دسترسی»: نتیجه تحقیق این پژوهش در مورد این انگاره با نتایج تحقیقات میدانی تورل و همکاران (۲۰۰۷) که «دسترسی» به فضاهای عمومی (۲۱,۱٪) را از مشکلات اصلی سالمندان در فضاهای عمومی شهری می‌دانند (۱۸) و همچنین با نتایج تحقیقات توصیفی - تحلیلی بهروزفر (۱۳۷۹) که «دسترسی» را از مشخصات محیطی مطلوب فضاهای عمومی و خصوصی در ارتباط با محدودیت‌های جسمی و روحی سالمندان می‌داند (۱۵) همخوانی دارد. در مورد دسترسی به فضای عمومی، می‌توان بواسطه ارتباط‌هایی که یک فضا چه از نظر بصری و چه از جنبه فیزیکی، با محیط اطرافش دارد، قضاوت کرد. در زمینه دسترسی، برای فرد سالمند، سهولت جابجایی از یک نقطه به نقطه دیگر در وهله اول اهمیت، قرار دارد. همچنین فراهم کردن امکان قدم‌زدن و پیاده‌روی سالمندان در فضاهای عمومی و توجه به چشم‌اندازهای طبیعی و فاصله قرارگیری مکان‌های مکث و استراحت در پیاده‌روهای فضای عمومی، از اهمیت زیادی برخوردار است.

۲- «ایمنی و امنیت»: در مورد این انگاره، نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش تورل و همکاران (۲۰۰۷) «امنیت» (۱۸,۴٪) را از دیگر مشکلات سالمندان در فضاهای عمومی شهری می‌دانند (۱۸) همخوانی دارد. اما در مطالعات دیگر در مورد مناسب‌سازی فضاهای عمومی شهری برای سالمندان، چون بهروزفر (۱۳۷۹)، به این انگاره اشاره نشده است (۱۵). توجه به این مؤلفه در طراحی فضاهای عمومی از آن جهت حائز اهمیت است که به نظر می‌رسد ترس از مجرمان، آزار و اذیت دیدن از دیگران، تصادف و عدم کمک دیگران، یکی از علل شایع

عدم خروج سالمندان از خانه است. استفاده از راهکارهای طراحی، چون مکان‌یابی صحیح روشنایی‌ها و... جهت کاهش احساس امنیت سالمندان در فضای عمومی و تشویق ایشان به مشارکت در این فضاها ضروری است.

۳- «آسایش»: یافته‌های این پژوهش درباره این انگاره، معیار «نارسایی نگهداری و مدیریت» (۹,۵٪) تورل و همکاران (۲۰۰۷) در مورد مشکلات فضاهای عمومی شهری از دید سالمندان و «آسایش» و «فردیت بخشیدن» به عنوان مشخصه محیطی مطلوب سالمندان بهروزفر (۱۳۷۹) (۱۵ و ۱۸) را تأیید می‌کند. در واقع، این انگاره شامل ادراک سالمند در مورد امنیت، پاکیزگی، نظافت و در دسترس بودن فضاهای عمومی می‌شود. تطابق فضای عمومی با نیازهای حسی و فیزیکی سالمندان، احساس آسایش آن‌ها را به دنبال خواهد داشت. در این راه، توجه به طراحی مبلمان‌های شهری به گونه‌ای سازگار با شرایط سالمندی، نوع و رنگ کف‌سازی و شیب پیاده‌روها، طراحی فضاهای متنوع و کوچک برای جمع شدن و گپ‌زدن سالمندان، و ایجاد محوطه در فضاهای عمومی که فرصت تنهایی و سکوت بعد از مصاحبت‌های طولانی و خسته‌کننده را در اختیار سالمند قرار دهد، حائز اهمیت است.

۴- «پویایی و جذابیت»: این انگاره، اولین بار در پژوهش حاضر و بر پایه نتایج حاصل از یافته‌های این تحقیق در مورد سالمندان گزارش شده است؛ هر چند مفهوم مشخصه «تحریکات حسی» ارائه شده از سوی بهروزفر (۱۳۷۹)، تا حدی با این انگاره هم‌پوشانی دارد (۱۵). اساساً احساس پویایی در سالمندان وقتی حاصل می‌شود که همه حواس و ذهن سالمند، به هنگام حضور در فضا، به نحوی درگیر با محیط شود. در چنین شرایطی است که حتی تماشای فعالیت افراد و بازی کودکان برای فرد سالمند جذاب بوده، نوعی فعالیت برای وی به حساب می‌آید. این احساس پویایی، هم متوجه نحوه حرکت سالمند در فضا است و هم معطوف به انواع محرک‌های محیطی‌ای است که در فضای عمومی وجود دارند. ایجاد تنوع و گوناگونی در کاربری‌های فضای عمومی و فراهم‌سازی دامنه وسیعی از حق انتخاب‌ها در برانگیختن احساس پویایی در سالمندان، حائز اهمیت است.

۷- «هویت»: مفهوم مشخصه‌های محیطی «معنا» و «تطابق» برای محیط‌های مطلوب سالمندان، ارائه شده توسط بهروزفر (۱۳۷۹)، با نتایج حاصل از مطالعات میدانی این پژوهش در مورد این انگاره محیطی همخوانی دارد (۱۵). اما تأثیر این انگاره بر حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری نیز، اولین بار بر اساس یافته‌های این پژوهش گزارش شده است. هر عنصر و پدیده در فضای عمومی، دارای هویت خاصی است. این هویت که از برهم‌کنش مؤلفه‌های گوناگون فرهنگی، فیزیکی، بصری و غیره شکل می‌یابد، صرفاً عامل شناسایی پدیده و یا عنصر نیست؛ بلکه خصیصه، چستی و میزان انطباق پدیده با ذهنیت سالمند نیز هست. در واقع ذهن سالمند، همانگونه که به دنبال تازه‌هاست، همواره به دنبال انطباق و بازشناسی نیز هست و می‌خواهد عناصر ادراک شده از فضای عمومی توسط او، با رفتارهای فردی و گروهی‌اش همخوان باشد. فضای عمومی و عناصر موجود در آن، باید در ذهن سالمند، هویت خاص و ویژه‌ای داشته باشد. این امر می‌تواند از طریق پیروی از اصول و قواعد کلی قابل درک برای سالمند در طراحی فضای عمومی، مانند استفاده از نوعی خاصی از مصالح یا رنگ ویژه، در عین پرهیز از یکنواختی و توجه به رمزگرایی، صورت پذیرد.

۸- «آزادی»: ضرورت توجه به این انگاره محیطی برای تشویق بیشتر سالمندان به حضور و مشارکت در فضاهای عمومی شهری و نیل به اهداف سالمندی موفق در اینگونه فضاها، اولین بار و پایه نتایج حاصل از یافته‌های این پژوهش گزارش شده است. آزادی عمل در فضای عمومی شهری، وجه مردم‌سالارانه اینگونه فضاهاست. در واقع، می‌توان آزادی سالمند در فضای عمومی را، نبود موانع بر سر راه انتخاب گزینه‌های متعارف و مطلوب پیش‌روی سالمند در فضای عمومی دانست. آزادی عمل سالمند در فضای عمومی، به تقویت حس خودکفایی و حس مفید بودن وی کمک می‌کند. به واقع ایجاد زمینه‌هایی برای انجام بعضی فعالیت‌های فردی خاص سالمندان، چون انجام برخی ورزش‌های خاص سالمندی، در فضای عمومی، به سالمند قدرت فردی و اعتماد به نفس می‌بخشد و

۵- «هم‌آوایی با طبیعت»: این انگاره محیطی نیز اولین بار بر پایه نتایج حاصل از این پژوهش گزارش شده است؛ هرچند مفهوم معیار «آلودگی» (۲۱،۱٪) تورل و همکاران (۲۰۰۷) برای مشکلات سالمندان در فضاهای عمومی شهری، مشترکات چندی با این انگاره دارد (۱۸). لذت بردن از طبیعت و تماشای محیط‌های طبیعی، اهمیت زیادی در کمک به سرزندگی سالمند دارد. کاهش آلودگی‌های صوتی و زیست‌محیطی، ایجاد چشم‌اندازهای طبیعی، فراهم کردن فرصت تماشا و استراحت در کنار این چشم‌اندازها، همچنین امکان استفاده از نور خورشید، استنشاق هوای تازه، تماشای آسمان، گل‌کاری، غذا دادن به پرندگان در فضاهای عمومی، می‌تواند به عمیق‌تر شدن این رابطه کمک کنند. در عین حال باید توجه داشت که افراد سالمند، به تغییرات شدید دمایی و تابش بیش از اندازه و شدید نور خورشید حساس هستند.

۶- «رمزگرایی و ابهام»: مفهوم مشخصه‌های محیطی «تحریکات حسی» و «قابلیت ادراک» مطرح شده از سوی بهروزفر (۱۳۷۹) تاحدی با این انگاره محیطی همخوانی دارد (۱۵)؛ اما تأثیر این انگاره بر حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری نیز اولین بار بر اساس یافته‌های این پژوهش گزارش شده است. توجه به مفاهیم باطنی هر عنصر در طراحی فضای عمومی، در کنار مفاهیم و فرم ظاهری عنصر، و ترغیب سالمند به کنش حسی - ذهنی - ادراکی، برای کشف معنای مستتر در عنصر، در بازگردان اعتماد به نفس به سالمند و ترغیب وی به مشارکت مکرر در فضای عمومی شهری نقش مهمی دارد. چرا که این امر، موجبات تحریک حسی سالمندان را فراهم کرده و از کاهش توانایی‌های ذهنی او جلوگیری می‌کند. ذهن سالمند، همانند ذهن هر انسان دیگری، همانگونه که به دنبال کشف و تطابق هماهنگی‌ها است، دارای خصلت کنجکاو نیز می‌باشد و مخالف تنش متعارف و حساب‌شده نیست. در این راه، نوآوری و ابتکار در طراحی تفریحات سالم در فضای عمومی شهری می‌تواند یک راهکار مفید باشد. در عین حال لازم است به این نکته توجه داشت آنچه برای یک سالمند بسیار زیاد است، ممکن است برای دیگری کافی نباشد.

پژوهش در مورد این انگاره محیطی هم‌پوشانی دارد (۱۵)، اما تأثیر این انگاره در حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری اولین بار توسط این پژوهش گزارش شده است. منظور از وحدت، تجربه‌ی عناصر و اجزای کالبدی، عملکردی و معنایی فضای عمومی، به صورت یک کل واحد است. این امر به واسطه‌ی وجود نوعی هماهنگی ویژه بین عناصر فضای عمومی حاصل می‌آید. در واقع توجه به انگاره وحدت در طراحی فضاهای عمومی شهری، قابلیت پیش‌بینی نمودن محیط و دریافت معنای اجزای محیط را برای سالمند فراهم می‌سازد.

۱۲- «نظم»: تأثیر این انگاره محیطی در میزان حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری و نیل به اهداف سالمندی موفق تر این فضاها نیز اولین بار در این پژوهش گزارش شده است. عناصر فضای عمومی، همگی زیرمجموعه یک نظام هستند. این نظام ممکن است خیلی ساده و روشن و یا پیچیده باشد. در واقع سالمند از هر عنصر فضای عمومی، میزان مشخصی از نظم (پیچیدگی و یا سادگی) انتظار دارد. راهکارهایی برای ریز فضاها و نحوه‌ی تداخل آن‌ها در فضاهای عمومی باید اندیشیده شود تا تنوع بیش از حد در فضای عمومی، نوعی بی‌نظمی و عدم یکپارچگی کلی به دنبال نداشته باشد. چرا که این بی‌نظمی، در نهایت به سردرگمی سالمند و امتناع وی از حضور و مشارکت مکرر در فضای عمومی می‌انجامد.

۱۳- خاطره ذهنی: مفهوم مشخصه‌های محیطی «قابلیت ادراک»، «معنا» و «تطابق» برای محیط‌های مطلوب سالمندان، ارائه شده توسط بهروزفر (۱۳۷۹)، با نتایج حاصل از این پژوهش در مورد این انگاره محیطی همخوانی دارد (۱۵). اما تأثیر این انگاره بر حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری نیز اولین بار بر اساس یافته‌های این پژوهش گزارش شده است. خاطره‌ی ذهنی، قابلیت ادراک، تجزیه و تحلیل و تطبیق داده‌های محیطی با معانی ذهنی و تشکیل تصویر ذهنی در فرد است. خاطره یا تصویر ذهنی مطلوب سالمند از فضای عمومی، بر میزان مشارکت و حضور او در فضاهای عمومی مؤثر است. چرا که خاطره ذهنی مطلوب، به کاستن از

انگیزش مشارکت بیشتر در فضای عمومی را در وی ایجاد می‌نماید.

۹- «رویدادپذیری»: این انگاره محیطی نیز اولین بار توسط در این پژوهش و بر پایه نتایج حاصل از یافته‌های این تحقیق در مورد سالمندان شهر شیراز گزارش شده است. فضاهایی که توانایی عملکرد برای کاربردها و کاربری‌های متفاوت و متعددی را دارا هستند، در مقایسه با فضاهایی که دارای یک عملکرد ثابت هستند، به مراتب امکانات بیشتری را در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌دهند. ایجاد فضاهایی که علاوه بر رویدادهای فرهنگی و اجتماعی، دارای محوطه‌های ورزشی نیز باشند، در جذب سالمندان به فضاهای عمومی شهری مؤثر خواهند بود. برگزاری نمایشگاه‌های هنری، کنسرت‌های موسیقی، مسابقات جمعی چون مسابقه پرورش گل و گیاه و غیره در فضای عمومی، می‌تواند راه‌کارهای مناسبی در این زمینه باشند. در واقع اینگونه تنوع رویدادها، سبب می‌شوند که فضا به وسیله کلیه حواس سالمند، یعنی علاوه بر حس بینائی، حواس شنیداری، بویائی و لامسه، احساس می‌شود، این امر در حفظ تعادل و جهت‌یابی سالمند نیز مؤثر خواهد بود.

۱۰- «بوم‌گرایی»: تأثیر این انگاره در حضور و مشارکت سالمندان در فضاهای عمومی شهری اولین بار و بر اساس یافته‌های این پژوهش گزارش شده است. بوم‌گرایی در واقع توجه به ویژگی‌های خاص یک محیط، که مردم با آن آشنا هستند و نسبت به آن تعلق خاطر دارند، در فرآیند طراحی فضاهای عمومی است. این ویژگی‌ها می‌توانند اجتماعی، فرهنگی و کالبدی باشند. بوم‌گرایی سازگاری با زمینه کالبدی، تاریخی و اجتماعی-فرهنگی است که بر طبق آن ایده‌ها و اشکال آشنا با سرشت افراد، در شکل دادن به کالبد فضاهای عمومی شهری به کار گرفته می‌شوند. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش، به نظر می‌رسد بین بوم‌گرایی در فضای عمومی و هویت‌مندی فضای عمومی از دید سالمندان، رابطه معناداری وجود داشته باشد. (جدول ۳)

۱۱- «وحدت»: اگرچه مفهوم مشخصه «زیبایی‌شناسی» ارائه شده توسط بهروزفر (۱۳۷۹) با نتایج حاصل از این

زندگی خوب سالمندی و بهبود کیفیت و امید به زندگی آنها و دستیابی به اهداف سالمندی موفق مؤثر باشد. در این میان، امید است توجه و به کارگیری انگاره‌های محیطی تبیین شده در این نوشتار در طراحی و بهسازی فضاهای عمومی شهری، زمینه حضور و مشارکت هر چه بیشتر سالمندان در فضاهای عمومی شهری و دستیابی به اهداف متعالی ایده سالمندی موفق فراهم آید.

تشکر و قدردانی

نگارندگان این نوشتار از همکاری جناب آقای دکتر سامانی، استادیار گروه روانشناسی دانشگاه شیراز، در پیشبرد این پژوهش صمیمانه تشکر می‌کنند. همچنین از تمامی سالمندان شرکت‌کننده در این پژوهش که با حوصله و سعه صدر به پیشبرد این تحقیق یاری رسانده‌اند سپاسگزاری کرده و برای آنها و تمامی سالمندان این سرزمین آرزوی سلامتی روزفزون دارند.

حجم ابهامات سالمندان در مورد فضای عمومی، پیش‌بینی نمودن شرایط و جهت‌یابی سالمند در فضای عمومی کمک می‌کند. اهمیت این امر، زمانی بیشتر آشکار می‌شود که بدانیم سالمندان در محیط‌های سرشار از یکنواختی و ابهامات نامتعارف، دچار تحریکات شدید عصبی شده و در تنگنا قرار می‌گیرند. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش، به نظر می‌رسد بین وجود انگاره‌های رویدادپذیری و وحدت در فضا عمومی و خاطره ذهنی مطلوب سالمندان از فضاهای عمومی شهری، رابطه معناداری وجود داشته باشد (رجوع به جدول شماره ۳).

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های این پژوهش، به نظر می‌رسد شناخت و درک نیازهای مختلف سالمندان و تلاش در جهت پاسخگویی به این نیازها و احترام به ترجیحات آنها در طراحی و بهسازی فضاهای عمومی شهری، می‌تواند در

REFERENCES

منابع

۱. وزیرنیا ط. خانواده و سالمند. مجله علمی پژوهشی دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی مشهد ۱۳۷۸؛ ۱: ۱۴.
۲. عبدی زرین س، اکبریان م. سالمندی موفق در پرتو باورهای مذهبی. مجله سالمندی ایران ۱۳۸۶؛ ۱(۴): ۲۹۳-۲۹۹.
3. Madanipour A. Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process. 1 st ed. John Wiley & Sons; 1996. p. 148.
4. Walzer M. Public Space: A Discussion on the shape of our cities Pleasures and costs of urbanity. Disset 1986; 33: 470-475.
5. Carr S, Francis M, Rivlin L, Ston A. Public Space. Cambridge University; 1992. p. 110.
۶. مدنی پور ع. فضاهای عمومی و خصوصی شهر. نوریان ف. چاپ اول. انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری؛ ۱۳۸۷. ص. ۲۶۶.
۷. مثنوی ع. بررسی علل سپردن سالمندان به آسایشگاه‌های سالمندی. دانشگاه علوم پزشکی و توان‌بخشی؛ ۱۳۷۷. صص. ۹۱-۹۷.
۸. ال میشارا ر. روانشناسی پیری. گنجی ح. انتشارات اطلاعات؛ ۱۳۶۵. ص. ۶۸.
۹. حسام‌زاده ع. مقایسه کیفیت زندگی سالمندان مقیم خانواده با سالمندان مقیم سرای سالمندان [پایان‌نامه کارشناسی ارشد]. دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی؛ ۱۳۸۳. ص. ۵۱.
۱۰. معتمدی ع، اژه‌ای ج، آزادفلاح پ، کیامنش ع. بررسی رابطه گرایش‌های مذهبی و سالمندی موفق. دو ماهنامه دانشور رفتار ۱۳۸۴؛ ۱۰: ۴۴-۴۵.
۱۱. سام آرام ع، احمدی‌بنی ز. بررسی عوامل مؤثر بر موقعیت سالمند در خانواده. مجله سالمندی ایران ۱۳۸۶؛ ۲(۴): ۲۶۹-۲۷۹.
۱۲. رفیع‌زاده ن، نوذری ش، روشن بخش ح. رهنمودهای طراحی معماری خانه‌های سالمندان. مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن؛ ۱۳۸۰.
۱۳. رفیع‌زاده ن. طراحی معماری مناسب برای سالمندان. فصلنامه علمی پژوهشی صفا ۱۳۸۲؛ ۳۷: ۱۱۱-۱۱۷.
14. Institute of Architecture Press (US). Design for Aging. The Institute; 1997
۱۵. بهروزفر ف. شناخت مشخصات محیطی مناسب سالمندان. فصلنامه علمی پژوهشی صفا ۱۳۷۹؛ ۳۱: ۸۲-۸۹.
16. Christenson M. Aging in the Designed Environmental. The Hawth Press; 1990.
۱۷. قوامی ش. شهر سالم: اصول طراحی برای افراد دارای کهلوت، ناتوانی، اختلال و معلولیت. انتشارات چاپ شهر؛ ۱۳۷۳.
18. Turel H, Yigit E, Altug I. Evaluation of elderly people's requirements in public open spaces: A case study in Bornova District (Izmir, Turkey). Building and Environment 2007; 42: 2035-2045
۱۹. بذرافشان م، حسینی م، رهگذر م، سادات مداح س. تأثیر ورزش بر کیفیت زندگی زنان سالمند عضو کانون روزانه جهاندیدگان شهر شیراز. مجله سالمندی ایران ۱۳۸۶؛ ۲(۳).
۲۰. پاکزاد ج. مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری. جلد اول، چاپ اول، وزارت مسکن و شهرسازی؛ ۱۳۸۵.
۲۱. پورجعفر م، تقوایی ع. توجه به نیازهای سالمندان در طراحی شهری. اولین کنفرانس بین‌المللی سالمندان ایران؛ ۱۳۷۸؛ تهران.
۲۲. پورجعفر م، تقوایی ع. توجه به سالمندان در طراحی شهری. کهریزک ۱۳۸۵؛ ۷۷: ۱۰-۱۲.
۲۳. تیبالدز ف. شهرسازی شهروندگرا. احمدی نژاد م. چاپ اول. نشر خاک. ۱۳۸۴.
۲۴. جغتایی م. بررسی وضعیت سلامت سالمندان در کاشان. فصلنامه مرکز تحقیقات سالمندی ۱۳۸۵؛ ۱.
۲۵. چپ‌من د. آفرینش محلات و مکانها در محیط انسان ساخت. فریادی ش. انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۸۴.
۲۶. دوبوار س. کهنسالی. طوسی م. چاپ اول. انتشارات شب‌و‌بیز. ۱۳۶۵.
۲۷. راسل م، اردلان ع. آینده سالمندی و هزینه‌های خدمات سلامت: هشدار برای نظام سلامت کشور. مجله سالمندی ایران ۱۳۸۶؛ ۲(۴).
28. Anderson G F, Hussey P S. Population aging: a comparison among industrialized countries. Health Affairs 2000; 19(3).